

ELEMENTI USTAVNOSTI U RIMSKOJ REPUBLICI (509. g. p.n.e. – 27. g. p.n.e.)

Nedim Haznadarević

Univerzitet u Novom Pazaru
Novi Pazar, Republika Srbija

nedim.h@uninp.edu.rs, ORCID: 0009-0009-8687-2777

Apstrakt

Pitanje postojanja i prirode ustavnosti u Rimskoj republici jedno je od centralnih u proučavanju rimskog pravnog i političkog sistema, budući da se upravo u okviru tog istorijskog iskustva formiraju osnovni koncepti ograničene vlasti, pravne sigurnosti i institucionalne ravnoteže. Iako Rimljani nisu posedovali pisani ustav u savremenom smislu, njihovo državno uređenje počivalo je na kompleksnoj mreži pravnih normi, običajnih pravila i političkih institucija koje su u funkcionalnom smislu imale ustavni karakter. Ovaj rad ima za cilj da ispita da li se, i u kojoj meri, može govoriti o postojanju ustavnosti u Rimskoj republici, kao i koje su ključne odrednice te ustavnosti u okviru tadašnjeg pravnog i društvenog poretka. U prvom delu rada analizira se Zakonik XII tablica kao temeljni dokument rimskog prava, s posebnim osvrtom na razloge njegovog donošenja, njegovu pravnu prirodu i pitanje da li je, osim zakonodavnog, posedovao i ustavni značaj. Drugi deo istražuje mehanizme ograničenja vlasti i institucionalne kontrole u Republici – poput kolegijalnosti magistratura, vremenskog ograničenja mandata i prava veta – koji su doprinosili uspostavljanju ravnoteže između različitih grana vlasti i sprečavanju koncentracije moći. Treći deo rada bavi se ulogom mos maiorum kao nepisanog izvora ustavnog autoriteta, dok se četvrti deo fokusira na političku dihotomiju optimata i populare, kao i na način na koji su ove grupe, kroz tumačenje tradicije i prava, oblikovale ideološke temelje rimskog političkog sistema. Analizom navedenih aspekata, rad teži da utvrdi u kojoj meri je rimski model upravljanja, i pored nepostojanja formalnog ustava, u sebi sadržao osnovne principe ustavnosti koji su oblikovali temelje kasnije evropske pravne i političke tradicije.

Ključne reči: ustavnost, Rimski republika, Zakonik dvanaest tablica, ograničavanje vlasti.

CONSTITUTIONAL ELEMENTS OF THE ROMAN REPUBLIC (509 BC – 27 BC)

Abstract

The question of the existence and nature of constitutionalism in the Roman Republic is one of the central issues in the study of the Roman legal and political system, since it was within this historical framework that the fundamental concepts of limited government, legal certainty, and institutional balance were formed. Although the Romans did not possess a written constitution in the modern sense, their state organization rested on a complex

network of legal norms, customary rules, and political institutions that, in a functional sense, had a constitutional character. The aim of this paper is to examine whether, and to what extent, it is possible to speak of the existence of constitutionalism in the Roman Republic, as well as to identify the key features of that constitutional order within the legal and social framework of the time. The first part of the paper analyzes the Law of the Twelve Tables as a foundational document of Roman law, with special emphasis on the reasons for its adoption, its legal nature, and the question of whether, beyond its legislative role, it also possessed constitutional significance. The second part explores the mechanisms of limitation of power and institutional control in the Republic – such as the collegiality of magistracies, the temporal limitation of mandates, and the right of veto – which contributed to maintaining a balance between different branches of power and preventing the concentration of authority. The third part of the paper discusses the role of *mos maiorum* as an unwritten source of constitutional authority, while the fourth part focuses on the political dichotomy between the *optimates* and the *populares*, and on the ways in which these groups, through their interpretations of tradition and law, shaped the ideological foundations of the Roman political system. By analyzing these aspects, the paper seeks to determine to what extent the Roman model of governance, despite the absence of a formal constitution, embodied the essential principles of constitutionalism that would later form the foundations of European legal and political tradition.

Keywords: constitutionality, Roman Republic, Law of the Twelve Tables, limitation of power.

UVOD

Gde je društvo, tu je pravo. Ubi societas, ibi ius.

Period republike obuhvata gotovo pet vekova, od ustanovljenja republike 509. godine pre n.e. do dolaska na vlast Avgusta, 27. godine pre n.e. To je i vreme najdubljih promena u teritoriji, društvenoj strukturi, državnom uređenju, privredi, moralu i pravu (Stanojević, 2008: 33). Rimsko pravo imalo je značajan uticaj na evropsko razmišljanje u oblasti ustavnog prava još tokom srednjeg veka, a i kasnije kada je imalo presudan uticaj na pravnu terminologiju, kao i na način na koji i danas definišemo i rešavamo mnoge pravne probleme (Ditlev, 1997: 3, Hakić et al., 2024). Rimljani nisu znali za pojam ustav u današnjem smislu te reči, ali ipak, uređenje rimske države u doba republike bilo je najpribližnije poimanju ustavne države.

LEX DUODECIM TABULARUM

(ZAKONIK XII TABLICA)

Rimljani nisu voleli kodifikacije, što je bio jedan od razloga za elastičnost njihovog pravnog sistema. Ako zanemarimo delimičnu kodifikaciju („večiti edikt”) iz klasičnog perioda oni su imali jednu kodifikaciju na samom početku svoje istorije i jednu na kraju (Stanojević, 2008: 44). Celokupan rimski pravni sistem zasnivao se na Zakoniku XII tablica. To je ujedno prva i najvažnija kodifikacija rimskog prava.

Tit Livije, najveći historičar iz vremena prvog rimskog cara Avgusta, kaže da je Zakonik XII tablica izvor celokupnog javnog i privatnog prava Rima.

Zakonik XII tablica nije donet baš velikom voljom, a ni pod konsenzusom svih građana Rima. Naime, u tom momentu u Rimu su postojale dve grupacije – patriciji i plebejci. Plebejci su bili u veoma podređenom položaju. Taj podređeni položaj pre svega se odnosio na ono što danas nazivamo pravnom sigurnošću. Oni nisu imali pravnu sigurnost. Nikada se nije znalo ko može biti uhapšen, na koji način može biti optužen – jednostavno, patriciji su zloupotrebljavali svoju premoć koja nije počivala ni na čemu osim na tradiciji koja je odavno izbledela, naročito u odnosima u periodu kada su se događali događaji koji su uslovili nastanak Zakona XII tablica. Dakle, plebejci su bili toliko ogorčeni i u tolikoj meri u tom podređenom položaju da su se odlučili za radikalni potez nazvan *Secessio Plebis*. *Secessio plebis* bila je njihova odluka da napuste Rim, a Rim kao takav nije mogao funkcionisati bez njih, jer je njih bilo četiri puta više od patricija. Sama činjenica da su se oni odlučili za masovno iseljavanje iz grada dovela je do zastoja u svim institucijama i organima vlasti u Rimu i u društvu uopšte. Zbog toga je odlučeno da će biti formirana komisija od desetorice (*decemviri*) koja treba da napiše zakone. Ta komisija je imala zadatak da poštuje osnovne zahteve plebejaca, pod kojima su nastali prvi članovi, a kasnije i ostale tablice Zakona XII tablica. To koliko je plebejcima zaista bilo važno da se donese ovakav zakon pokazuje i činjenica da Zakon XII tablica počinje upravo sa onim što im je bilo najvažnije – jer oni nisu mogli da sprovedu nikakvu pravdu koja bi zadovoljila njihove privatne potrebe koje su zaista postojale. Glavni zahtev plebejaca da budu ravnopravni pred zakonom bio je osnovni razlog donošenja Zakonika XII tablica. Imajući to u vidu, može se reći da je osnovni uzrok i osnovni uslov bio ustavnog karaktera, a to je zapravo poštovanje onoga što bismo danas nazvali pravnom državom, koja počiva na jednakosti pred zakonom i nezavisnosti institucija. Dakle, Zakonik XII tablica je zapravo bio zamišljen kao rešenje ustavnog karaktera, međutim, svega pet tablica od dvanaest odnosi se na javno pravo, a kasnije su tablice u velikoj meri dodavane, što znači da on nije bio zamišljen kao Zakonik XII tablica od početka, niti je nastao sa dvanaest tablica od početka. On je dopunjavan svakim novim zahtevom plebejaca, tako da su ostale tablice bile više privatnog karaktera. U suštini, ova kodifikacija bila je plod društvenog razvoja i vremena, ali je nastala kao potreba za poštovanjem pravne države pre svega. Imajući sve to u vidu, ovaj zakonik predstavlja mešavinu privatnopravnih i javnopravnih odredbi koje svaka na svoj način imaju uporište u razvoju rimske države koja se ubrzano razvijala u tom periodu. Zakonik XII tablica je pre svega instrument, pravni spomenik pravne istorije koji se bazira na zahtevu za poštovanjem pravne države, ustavnopravnog karaktera, ali je istovremeno i privatnopravni spomenik, jer je veći broj tablica, u odnosu na one početne, bio privatnopravnog karaktera.

Prve tri tablice govore o suđenju i izvršenju presude. Četvrta i peta tablica sadrže odredbe o porodici, nasleđivanju, vlasti *paterfamiliasa* (on je *sui iuris* lice u

porodici, tj. svojevlasno, dok su ostala lica potčinjena autoritetu porodičnog starešine i oni su *alieni iuris*). Šesta i sedma tablica govore o imovini, odnosima među susedima, granicama. Osmu i devetu tablicu se tiču delikata. Deseta tablica se bavi sahranjivanjem, a poslednje dve tablice ovog zakonika su naknadno donete, nemaju posebnu sadržinu i predstavljaju dopune zakonu.

Zakonik XII tablica obuhvatio je ne samo privatno pravo Rimljana već i javno, a i neke odredbe religijske prirode. Njima se ciljalo na to da se sve strane tadašnjeg društvenog života obuhvate i regulišu na osnovici jednakosti za oba staleža. Taj zakon možemo smatrati kao jedan konstitucionalan akt, kojim se socijalnom telu Rimljana imao da odredi izvesan tip kojim se tačno određuju funkcije pojedinim društvenim činiocima i kojim se uvodi neka harmonija interesa i života, a staje na put dotadašnjim razdorima i neslozi. Jednakost građana pred zakonom i jednoobrazna primena zakona na sve građane, bez razlike staleža, bio je glavni cilj pri donošenju ovog zakona (Milosavljević, 1899: 42). Politički i društveni značaj objavljivanja ovog zakonika vidi se u činjenici da je njegovim proglašenjem nepisani običaj, čije je poznavanje dotad bilo ograničeno uglavnom na patricije, zamenjen pisanim skupom zakona, koji je bio dostupan svima i obavezujući za sve rimske građane. Ovaj trenutak u rimskoj tradiciji označava početak njenog pravnog razvoja (Coleman-Norton, 1950: 51)

Zakonik XII tablica je bio toliko bitan i poštovan da nikada nije ukinut tokom rimske države, i Rimljani su ga učili napamet u školama (Stanojević, 2008: 47). Iako Zakonik XII tablica nije bio ustav u modernom smislu, svakako se može smatrati ključnim dokumentom koji je oblikovao pravni okvir Rima i doprineo uspostavljanju pravne države.

OGRANIČAVANJE VLASTI U RIMSKOJ REPUBLICI

Ograničavanje vlasti je jedan od ključnih principa modernih ustava. Iako formalno nije postojala u istom smislu kao kod monarha, vlast vladara u Rimskoj republici bila je ograničena kroz složen sistem političkih institucija, podelu vlasti, kratke mandate, pravo veta, mehanizme odgovornosti i sudski nadzor. Ovi mehanizmi su omogućili da vlast bude podeljena među različitim grupama, čime se sprečavalo koncentrisanje moći i zlopotreba vlasti.

Podela vlasti

Kada je počela epoha republike, a počela je proterivanjem poslednjeg rimskog kralja, umesto kralja uvedene su magistrature, i one su predstavljale izvršnu vlast u Rimskoj republici. Magistrature su uvedene kao inokosni odnosno pojedinačni organi, dok su senat i skupština zadržani kao kolegijalni organi. Viši magistrati su konzuli, pretori, cenzori i diktatori (kao vanredna magistratura). Na čelu države bila su dva konzula.

Godina mandata

Jedan od ključnih aspekata u Rimskoj republici bila je kratkoročna priroda mandata visokih funkcionera, što je za svaku pohvalu. Konzuli su birani na samo jednu godinu, što je sprečavalo dugoročno koncentrisanje moći u rukama jednog pojedinca. Takođe, u slučaju velikih kriza, kao što je rat, mogla se postaviti posebna osoba sa kriznim ovlašćenjima, poznata kao dictator, ali njegova vladavina je bila ograničena na šest meseci.

Sistem kontrole i ravnoteže (checks and balances)

Rimska republika je koristila sistem kontrole i ravnoteže da bi sprečila koncentraciju moći. Na primer, svakom izabranom magistratu bilo je postavljeno ograničenje u pogledu moći i trajanja funkcije. Takođe, postojala je praksa da se u kriznim situacijama bira diktator, koji je imao široka ovlašćenja, ali i to je bilo vremenski ograničeno na šest meseci. Ovaj sistem "checks and balances" je bio ključan za sprečavanje toga da se vlast centralizuje u rukama jednog pojedinca ili grupe.

Plebejski tribuni

Tribuni su bili predstavnici plebejaca (niže klase u rimskom društvu). Njihova glavna funkcija bila je da štite interese plebejaca od zlostavljanja plemićke elite. Tribuni su imali pravo vetiranja odluka konzula ili senata koje su smatrale nepravednim i bile bi ugrožavajuće po plebejce. Tribuni su takođe imali pravo da pozivaju senatore i konzule na odgovornost.

Plebiscit

Zakonik XII tablica nastao je kao rezultat kompromisa između dva društvena sloja - Patricija i Plebejaca. Patriciji su bili starosedeoci i imali su veća prava u državi od plebejaca. Bio je zabranjen brak između njih. Patriciji su bili na svim važnijim funkcijama. To je bio razlog da plebejci formiraju svoj sabor na kojem će donositi odluke. Saboru je predsedavao plebejski tribun. Te odluke su se u početku ticale samo plebejaca, a kasnije i celog rimskog naroda. Odluke koje bi bile donesene u saboru zvale su se "*plebisciti*". Pojam plebiscit nastao je od reči plebs (narod) i scitum (odluka), što bi u prevodu značilo " odluka naroda ". Zbog toga i danas savremene države vrlo dobro znaju za pojam plebiscita koji je nastao u rimskoj republici. Danas, plebiscit je oblik neposredne demokratije, glasanje naroda o donošenju bitnih odluka u državi. Ovo organizovano izjašnjavanje naroda na postavljeno pitanje postoji i kod nas sprovođenjem referenduma i ostvarivanjem narodne inicijative.

Imunitet i pravo veta (*intercessio*)

Pravo veta i imunitet bili su dva od mehanizama zaštite političkih interesa i prava u rimskoj republici, pomoću kojih je plebejcima bilo omogućeno očuvanje moći kao i očuvanje ravnoteže u političkoj strukturi Rimske republike. Instituciju veta, poznatu Rimljanima kao *intercessio*, usvojila je Rimska republika u 6. veku pre nove ere kako bi omogućila tribunima da zaštite interese plebejaca (običnog građanstva) od nasrtaja patricija, koji su dominirali Senatom. Veto tribuna nije sprečio senat da usvoji predlog zakona, već je značio da mu je uskraćena snaga zakona. Tribuni su takođe mogli da koriste veto da spreče iznošenje zakona pred plebejsku skupštinu. Konzuli su takođe imali pravo veta, pošto je za donošenje odluka uglavnom bila potrebna saglasnost oba konzula. Ako se jedan ne slaže, bilo koji od njih bi mogao da pozove *intercessio* da blokira radnju drugog. Veto je bio suštinska komponenta rimske koncepcije moći koja se koristila ne samo da bi se upravljalo državnim poslovima, već i da bi se ublažila i ograničila moć državnih visokih zvaničnika i institucija (Spitzer, Robert, 2000: 2). Narodni tribuni su takođe uživali imunitet od zakonskog progona, a to znači da nisu mogli biti uhapšeni ili da se vodi slučaj protiv njih tokom obavljanja svoje funkcije.

Princip kontrole vlasti i odgovornosti

Rimska vlast je insistirala na principu kontrole vlasti i odgovornosti. U tom smislu, konzuli, senatori i drugi vladari bili su podložni odgovornosti za svoje odluke. Nakon isteka mandata, konzuli su mogli biti pozvani na odgovornost zbog svojih dela tokom službe, što je doprinosilo odgovornosti vladara prema narodu i zakonima.

Optužbe i suđenja za zloupotrebu vlasti

Rimski političari i magistrati, kao i svi državni službenici, mogli su biti optuženi za zloupotrebu vlasti i suočeni s pravnim posledicama. Na primer, u mnogim slučajevima konzuli ili drugi visoki zvaničnici su optuživani za loše upravljanje, korupciju ili čak izdaju, a sudovi su bili odgovorni za rešavanje tih slučajeva. Ovaj pravni okvir je bio ključan za očuvanje ograničenja moći u Rimskoj Republici.

MOS MAIORUM

Veoma važnu ulogu tokom postojanja rimske države a pogotovo periodu u Rimske republike imao je *mos maiorum*.

Mos maiorum (što doslovno znači „put predaka“ na latinskom) bio je nepisani kodeks tradicionalnih vrednosti, običaja i društvenih praksi koji je činio etičku osnovu antičkog rimskog društva. Bio je središnji deo rimskog identiteta i oblikovao je njihove političke, religijske, porodične i vojne institucije. *Mos maiorum* je obuhvatao skup moralnih načela i smernica za ponašanje koje su se prenosile s

generacije na generaciju, usmeravajući Rimljane u svakodnevnom životu i oblikujući njihove međusobne odnose u društvu (Preuzeto: <https://worldhistoryedu.com/significance-of-the-mos-maiorum-in-roman-culture/>)

Zanimljivo je primetiti da se u Rimu *mos maiorum* mogao pozivati u najrazličitijim okolnostima. Postoje bezbrojni primeri koje bismo mogli navesti. Ponekad kontekst može biti veoma zvaničan i svečan, kao što je slučaj kada Ciceron beleži: *quattuor omnino genera sunt... in quibus per senatum more maiorum statuatur aliquid de legibus* („postoje ukupno četiri slučaja... u kojima se po običaju predaka preko senata može doneti odluka u vezi sa zakonima“). Prema Liviju, Katon Stariji je koristio svoju cenzorsku funkciju da „kažnjava nova sramna ponašanja i obnavlja drevne običaje“ (*castigare nova flagitia et priscos revocare mores*). Međutim, čak i kada se poštovanje *mos maiorum* ne zasniva na volji nekog magistrata koji bi ga sprovodio, tradicija predaka i dalje ima neosporno paradigmatnu ulogu. U Rimu je *mos maiorum* funkcionisao gotovo kao *exagium*, instrument za merenje težine. Ponašanje „modernih“ ljudi često se merilo prema *mos maiorum*: ukoliko se ono slagalo sa ovim običajima, to je služilo kao opravdanje (*dico... me more atque instituto maiorum fecisse* – „izjavljujem da sam postupio prema ustanovama i običajima predaka“). U suprotnom, ostajao je prostor za osudu (*nihil de me actum esse... more maiorum* – „ništa u vezi sa mnom nije učinjeno po običajima predaka“) (Bettini, 2011: 105).

Mos maiorum je obezbeđivao stabilnost i kontinuitet vlasti. Pravila ponašanja magistrata, senata i građana često nisu bila zapisana u zakonu, već su se poštovala jer su tako radili preci. U nedostatku zakonskih zabrana, *mos maiorum* je služio kao moralna i politička kočnica vlastima. Jedan od primera je taj da iako nije bilo zakona koji ograničava broj uzastopnih konzulskih mandata, bilo je protivno *mos maiorum* da neko više puta zaredom bude konzul (dok to Cezar nije prekršio). Poštovanje *mos maiorum* činilo je institucije konzervativnim i otpornim na radikalne promene, a mi bi to danas nazvali „ustavnom inertnošću“¹. *Mos maiorum* je svakako imao svojih pozitivnih strana, ali je imao i negativnih jer su mnogi pokušavali da svoje postupke koji se kose sa pravom opravdaju putem *mos maiorum*. Tako je na primer, Ciceron, tokom Katilinine zavere (63. p.n.e.), koristio *mos maiorum* da opravda svoje vanredno ponašanje – hapšenje i pogubljenje zaverenika bez suđenja. Pravdao se tako što je govorio da postupa „kao što su naši preci činili u takvim krizama“. Takođe, mnogi iz vlasti ako bi hteli svoju odluku da opravdaju, pored toga da je ta odluka u skladu sa pravom, pozvali bi se i na *mos maiorum* (izjavljujem da sam postupio prema institucijama i običajima predaka“).

¹ Izraz "**ustavna inertnost**" odnosi se na otpor ili sporost ustavnog sistema da se menja, prilagođava ili reformiše, čak i kada društvene, političke ili ekonomske okolnosti to zahtevaju.

Iako je bio po pitanju mnogih stvari primitivan, *mos maiorum* je u početku bio poput jednog nepisanog "ustava" Rimske republike i generalno Starog Rima.

POLITIČKE GRUPE - OPTIMATI I POPULARI

Prethodnica političkih stranaka bile su grupe političkih istomišljenika, koje su se organizovale da bi vršile uticaj na državu i obezbedile pobjedu svoje ideje u vezi sa nekim pitanjem državnog uređenja i organizacijom države (Marković, 2008: 253).

Iako Stari Rim nije poznavao političke partije u današnjem smislu te reči, ipak su postojala politička udruženja istomišljenika. Tako su postojale dve glavne frakcije: optimati i populari, koje su, naravno, predvodili plemići. Krajem Republike, sve više se zaoštava neprijateljstvo između stare aristokratije, tzv. nobila, i vitezova („*ordo equester*“), čija je snaga ležala u bogatstvu, ali ne i u poreklu. Formiraju se dve političke stranke koje se žestoko bore za vlast. U početku, više uspeha imaju nobili, tzv. „optimati“, a njihov predstavnik, Sula, uspostavlja diktaturu koja nije bila ista kao prethodne diktature, već je bila vremenski neograničena. Kasnije, prevagu dobija stranka „populara“, koju predstavljaju tri istaknuta političara (trijumviri): Pompej, Cezar i Kras. Između trijumvira izbija sukob, jer se vrhovna vlast teško deli, a kao pobednik izlazi Cezar, političar, vojskovođa i talentovan pisac (Stanojević, 2008:54). Optimati su predstavljali političku frakciju koja se oslanjala na moć tradicionalnih senatora i aristokratije, a bili su konzervativci. Zalagala su se za očuvanje postojećeg društvenog poretka, u kojem je senat imao ključnu ulogu. Jedan od njihovih ciljeva bio je održavanje privilegija aristokratskih porodica, kao i zaštita bogatih i uticajnih ljudi Starog Rima. Poznati političar i čuveni pisac, Ciceron, bio je jedan od najistaknutijih iz redova optimata. Protivnici optimata bili su populari. Sam naziv „populari“ potiče od latinske reči *populares*, što znači „narodni“. Optimati su bili frakcija aristokrata, bogatih i uticajnih ljudi, dok su populari predstavljali političku frakciju koja je bila više orijentisana na plebejske mase, niže društvene slojeve, tj. obične ljude. Ciljevi populara bili su mnoge reforme u korist plebejaca, a smatrali su da plebejci imaju prava na što veći uticaj u politici, posebno kroz instituciju plebejskih tribuna, koja je imala pravo da blokira zakone koje je senat želeo da usvoji. Populari su nastojali da prošire građanska prava i bili su protiv aristokratskih privilegija. Julije Cezar, vođa populara, sproveo je niz reformi koje su koristile nižim slojevima, uključujući povećanje broja građana u senatu i uvođenje ekonomskih i vojnih reformi.

Iako je važno navesti da je Rimska republika imala dve političke opcije, sukobi između populara i optimata doveli su do slabljenja institucija u Rimskoj republici, čime je omogućeno da pojedinac, Cezar, stekne apsolutnu moć. U početku je bio diktator, a kasnije car. U Rimskoj republici dolazi do političkog haosa i građanskih ratova, što dovodi do njenog kraja i nastanka Rimskog carstva pod vođstvom Oktavijana Avgusta 27. godine p.n.e.

ZAKLJUČAK

Rimska republika bila je jedna veoma dobro i kvalitetno organizovana država tog doba. U njoj je nastala prva kodifikacija, Zakonik XII tablica. Zakonik XII tablica je pre svega instrument, pravni spomenik pravne istorije koji se bazira na zahtevu za poštovanjem pravne države, ustavnopravnog karaktera, ali je istovremeno i privatnopravni spomenik, jer je veći broj tablica, u odnosu na one početne, bio privatnopravnog karaktera. Pored Zakonika XII tablica, ono što je ključno za ustavnost Rimske republike jeste ograničavanje vlasti, što je zapravo jedno od ključnih načela modernih ustava. Vlast je u Rimskoj republici bila ograničena kroz složen sistem političkih institucija, podele vlasti, kratkih mandata, prava na veto, kao i putem mehanizama odgovornosti i sudskog nadzora. Takođe, u ovom periodu rimske države, odnosno u tzv. kasnoj republici, nastale su i dve političke grupacije: optimati i populari. To su bile grupe političkih istomišljenika koje su se organizovale da bi vršile uticaj na državu i obezbedile pobedu svojih ideja u vezi sa nekim pitanjem državnog uređenja i organizacijom države. Iako Stari Rim nije poznavao političke partije u današnjem smislu te reči, slobodno možemo reći da su optimati i populari zapravo prethodnice političkih stranaka.

Na osnovu svega do sada navedenog, možemo zaključiti da je rimska država, posebno period republike, kolevka mnogih ustavnih principa koji će kasnije oblikovati moderne ustavne sisteme. Rim nije imao ustav u današnjem smislu te reči, ali su mnogi nepisani kodeksi, kao i brojne političke i pravne odredbe i principi koji su se razvili u republici, poput podele vlasti, ograničenja trajanja mandata, zakonodavnog okvira (Zakonik XII tablica), vladavine prava i drugih, postavili temelje za dalji razvoj ustavnosti u svetu. Dalje, instituti i principi razvijeni u Rimskoj republici imali su trajan uticaj na kasnija pravna i politička uređenja. Na primer, koncept podele vlasti i ograničenja mandata postao je osnovni princip u mnogim modernim demokratijama. Institucije kao što su pravo veta i kolegijalnost funkcija i danas su ključni mehanizmi za balansiranje moći u savremenim državama. Takođe, ideja o sudskom nadzoru i odgovornosti nosilaca vlasti jasno je nasleđe rimske tradicije, koje se reflektuje u današnjim ustavnim i pravnim sistemima. Na kraju, rimska pravna misao i praksa imale su značajan uticaj na razvoj evropskog pravnog sistema, posebno u oblasti privatnog prava, gde su rimski pravni instituti ostavili duboke i trajne tragove. Zakonik XII tablica, kao prvi pisani pravni akt, postao je osnova za kasnije pravne kodifikacije i predstavljao je važan izvor inspiracije za uspostavljanje pravnih sistema koji se zasnivaju na principima pravne sigurnosti i jednakosti pred zakonom.

Sve to potvrđuje da Rimska republika nije samo istorijska etapa već i trajni izvor ustavnih i pravnih principa, čija je vrednost prepoznata i iskorišćena kroz vekove u razvoju modernih država.

LITERATURA

1. Bettini, M. (2011), *The Ears of Hermes: Communication, Images, and Identity in the Classical World*, The Ohio State University Press.
2. Ditlev, T. (1997), *Roman law and European legal history*, Denmark.
3. Hakić E., Međedović E., Manojlović D., Bulić F. (2024), Sistem bezbednosti: karakter i vrednost znanja u njegovim proizvodima, studije Republika Srbija, Univerzitetska misao, 23, 37-54.
4. Marković R., (2008), *Ustavno pravo i političke institucije*, Beograd.
5. Milosavljević Ž.M., (1899), *Rimsko privatno pravo, knjiga I*, Beograd.
6. P. R. Coleman-Norton, (1950), *Cicero's Contribution to the Text of the Twelve Tables*, The Johns Hopkins University Press.
7. Spitzer, Robert J. (2000). *The presidential veto: touchstone of the American presidency*.
8. Stanojević. O. (2008), *Rimsko pravo*, Beograd.

INTERNET LINKOVI

1. <https://worldhistoryedu.com/significance-of-the-mos-maiorum-in-roman-culture/>

SUMMARY

The paper investigates whether the Roman Republic can be considered to have possessed a form of constitutionalism, despite lacking a written constitution in the modern sense. It argues that the Republic's political system rested on a complex combination of laws, customs, and institutions that effectively limited power and maintained institutional balance. The Law of the Twelve Tables is examined as a foundational legal document with possible constitutional significance, while mechanisms such as the collegiality of magistracies, term limits, and the tribunate's veto are analyzed as safeguards against the concentration of authority. The study also considers the *mos maiorum* – the unwritten code of ancestral tradition – as a key source of constitutional authority and explores how the ideological conflict between the *optimates* and *populares* shaped Roman political thought. Ultimately, the paper concludes that the Roman Republic embodied essential principles of constitutionalism, influencing later European legal and political traditions despite the absence of a formal constitution.